

Het oeuvre van Anthony Giddens: centrale thema's en hoofdlijnen

Gert Spaargaren, Hugo van der Poel en Q.J. Munters*

1. Inleiding

Anthony Giddens, geboren in 1938, studeerde eind jaren vijftig, begin jaren zestig eerst psychologie¹ en daarna, aan de London School of Economics, sociologie. In die tijd stond de Engelse sociologiebeoefening onder sterke invloed van de Amerikaanse sociologie. Met name het werk van Parsons vormde een belangrijke, zij het niet onaangevochten, inspiratiebron. Giddens zelf gebruikt ter typering van de toenmalige situatie in de sociologie de term 'orthodoxe consensus': er bestond voor de (academische) sociologen een min of meer gemeenschappelijk discussieterrein, een discussieterrein dat werd afgebakend door een positivistische wetenschapsfilosofie en een naturalistische werkelijkheidsopvatting, het functionalisme als sociaal-theoretisch verklaringsmodel en de theorie van de industriële samenleving als substantiële maatschappijtheorie (Giddens 1984, XIII-XV, Munters e.a. 1985, 93-95).

Na zijn studie hield Giddens zich enige tijd bezig met zelfmoordonderzoek en raakte hij geïnteresseerd in het Franse sociale denken, vooral in het theoretisch gedeelte van Durkheims 'Suicide'. Daarbij kwam hij langzamerhand steeds meer onder de indruk van het feit dat de wortels van de sociale theorie in wezen in de negentiende eeuw liggen. Dit bracht hem ertoe in het begin van de jaren zeventig het boek *Capitalism and Modern Social Theory* te schrijven, waarin hij de voor die tijd belangrijke stap nam Marx naast Durkheim en Weber op gelijk niveau te behandelen en te laten zien dat elke van deze drie auteurs van grote betekenis is geweest voor de methodologische inrichting van de sociale wetenschappen en voor de formulering van het materiële studie-object van de sociologie: de moderne samenlevingen in hun ontstaan en ontwikkeling (Munters e.a. 1985, 95-96). Giddens, op dit moment Fellow van King's College in Cambridge, doceerde aan verschillende Amerikaanse en Britse universiteiten. Zijn oeuvre omspannt nu een periode van zo'n vijftien jaar. Het bestaat uit meer dan tien

* Met dank aan Ernst Meijer en Hans Mommaas voor hun commentaar bij een eerdere versie van dit artikel.

boeken en vele artikelen, voorwoorden en boekbesprekingen.

In dit overzichtsartikel beperken we ons tot enkele thema's en hoofdlijnen die in het tot nu toe gepubliceerde werk zijn te onderkennen. Zelf onderscheidt Giddens in zijn werk drie interessevelden of projecten (Giddens 1979a, Munters e.a. 1985, 96-97).

In de *eerste* plaats heeft hij zich tot taak gesteld – en vooral zijn vroege publicaties getuigen daarvan (Giddens 1971, 1972a, 1972b, 1977) – de doorwerking van de klassieke, goeddeels negentiende-eeuwse maatschappijtheorie in de hedendaagse sociologiebeoefening aan een nieuw kritisch onderzoek te onderwerpen. Het huidige sociaal-theoretische denken, zo is zijn overtuiging, draagt nog steeds in belangrijke mate kenmerken die stammen uit een typisch negentiende-eeuwse sociale en politieke context. Een context die in een aantal opzichten sterk verschilt van die van onze tijd. Hij acht het daarom van belang de sociale theorie zodanig te reconstrueren, dat rekenschap wordt gegeven van de diepgaande veranderingen die sinds de vorige eeuw zijn opgetreden.

Zijn *tweede* project ligt op het gebied van de analyse van de hedendaagse maatschappijen. Dit taakveld ligt duidelijk in het verlengde van het voorgaande en dat is ook geen wonder, want welk thema hij in dit verband ook bij de kop neemt – de stad, de natiestaat, het klassebegrip, (militaire) macht, het kapitalisme, totalitarisme – steeds weer blijkt het denken hierover beheerst te worden door negentiende-eeuwse concepties die als het ware ingekapseld zijn geraakt in de hedendaagse theorieën over de ontwikkeling van de moderne maatschappijen. Deze concepties dienen, wanneer ze op logische of empirische gronden niet (langer) houdbaar blijken te zijn, resoluut geëlimineerd te worden. Om zich over de (on)houdbaarheid van 'ingeburgerde' concepties een mening te vormen, moet volgens Giddens studie gemaakt worden van de fundamentele structurele eigenschappen van de hedendaagse geavanceerde maatschappijen. Als men even voorbijgaat aan diverse verspreide opstellen, kan men zeggen dat minstens vier van zijn grotere publicaties als bijdragen aan dit project beschouwd kunnen worden (Giddens 1973, 1981, 1982a, 1985a).

Het *derde* probleemveld waarop Giddens werkzaam is betreft de methodologische herinrichting van de sociale wetenschappen. 'Methodologie' moet daarbij worden opgevat in de klassieke betekenis van het woord, als een poging tot verheldering van logische problemen. Het gaat hierbij om problemen die 'voortvloeien uit de – altijd problematische – opdracht van de sociale wetenschappen ten aanzien van datgene wat zij zelf als hun 'object' vooronderstellen: de sociale activiteit en intersubjectiviteit van mensen' (Giddens 1979a, 7). Het is in het kader van vooral dit derde project dat Giddens zijn structuratietheorie heeft ontwikkeld. Op zijn minst drie afzonderlijke werken zijn als bijdragen hieraan te beschouwen (Giddens 1976 (Ned. vert. 1979a), 1979b, 1984).

De drie onderscheiden projecten zijn niet altijd scherp van elkaar te scheiden.

In feite is sprake van drie deelprojecten die bij elkaar genomen een poging vormen tot kritische evaluatie van hetgeen de sociale theorie van de vorige en het begin van deze eeuw nog te bieden heeft voor de bestudering van hedendaagse geavanceerde samenlevingen. Vooral in zijn derde, maar ook al in zijn eerste project leert men Giddens kennen als de sociaal theoreticus die bezig is met de formulering van een *formele* theorie die het gehele terrein der sociale wetenschappen moet omspannen. In discussie met Marx, Durkheim en Weber, maar evenzeer met modernere auteurs als Wittgenstein, Parsons, Goffman, Schutz, Lévi-Strauss, Derrida en Habermas bouwt hij aan de ontwikkeling van een logisch-conceptueel model van het menselijk handelen. Dit model staat bekend als de *structuratietheorie*; het is het meest vernieuwende maar – misschien juist daarom – tevens het minst begrepen deel van zijn werk. Het wordt het meest indringend behandeld in de hoofdstukken 2 en 3 van *New Rules of Sociological Method* (1976) en in *Central Problems in Social Theory* (1979b) – door ons als zijn tot nu toe beste boek beschouwd. Aanstands zullen wij een schets geven van de hoofdlijnen van deze theorie.

Wij willen Giddens ook als architect van een *substantiële maatschappijtheorie* introduceren. Hij legde zijn opvattingen op dit terrein neer in een triologie waarvan op dit moment twee delen zijn voltooid (Giddens 1981, 1985a). Zoals reeds uit de titel daarvan valt af te leiden (*A Contemporary Critique of Historical Materialism*), treedt Giddens hier vooral in discussie met vertegenwoordigers van de marxistische maatschappijtheorie. Toch is deze titel in zoverre misleidend dat ook theorieën worden bekritiseerd die teruggaan op de maatschappijtheoretische denkbeelden van Durkheim en Weber. Giddens laat zich hier vooral kennen als socioloog in engere zin, dat wil zeggen als beoefenaar van die sociaal-wetenschappelijke discipline die zich in het bijzonder richt op de bestudering van de ontwikkeling en voorwaarden tot verandering van de instituties van de 'geavanceerde' of 'industriële' maatschappijen (Giddens 1982a, 11).

Ons staat met dit artikel geen ander doel voor ogen dan de kennismaking met het werk van Giddens te vergemakkelijken; het hoofdaccent ligt daarom op een beschrijving van zijn werk. Niettemin zullen we in de slotparagraaf enkele kritische reacties daarop bespreken.

2. De structuratietheorie

Het uiteenvallen van de orthodoxe consensus eind jaren zestig, begin jaren zeventig liet de sociale theorie ogenschijnlijk achter in een toestand van hopeloze verwarring. Er kunnen grofweg twee typen reacties op deze toestand onderscheiden worden: een afwending van theoretische discussies ('laten-we-gevoel-empirisch-onderzoek-doen') en het tegenovergestelde, een omarming van het theoretisch pluralisme, met voor elk sociaal probleem een eigen sociale

theorie. Giddens is met geen van beide typen reacties gelukkig. Hij wijst empiricisme af, maar wenst evenmin de bestaande logisch-conceptuele problemen met een soort theoretische lappendeken toe te dekken. Bovendien meent hij dat het mogelijk is een aantal gemeenschappelijke thema's te onderkennen in hetgeen door de hedendaagse, rivaliserende theoretische scholen naar voren wordt gebracht. Voorbeelden van dergelijke thema's zijn de aandacht voor het actieve en reflexieve karakter van het menselijk handelen (met als opmerkelijke uitzondering het (post)-structuralisme), de belangrijke rol die de taal speelt in de constitutie van het sociale leven en het loslaten, in navolging van de natuurwetenschappen, van empiricistische kennistheorieën (Giddens 1984, XV-XVI; Munters e.a. 1985, 29-30). Het is op dit soort synthetiserende elementen in de hedendaagse sociaal-theoretische discussie dat Giddens met zijn structuratietheorie wil voortbouwen. Alhoewel hij de term 'structuratie' niet elegant vindt, was hij naar eigen zeggen niet in staat een meer aansprekende term te vinden voor zijn ideeën².

De structuratietheorie is, zoals gezegd, een *formele sociale theorie*. Het is een *sociale* (en daarmee niet enkel een sociologische) theorie vanwege haar fundamentele betrokkenheid op het studieveld van de gezamenlijke sociale wetenschappen, dit wil zeggen die wetenschappen die zich richten op de bestudering van het menselijk handelen (Giddens 1982b, 5). In termen van de structuratietheorie wordt het belangrijkste studieveld van de sociale wetenschappen niet gevormd door individuele ervaringen en/of processen van zingeving, noch door het bestaan van een of andere maatschappelijke totaliteit, maar door de in tijd en ruimte geordende sociale praktijken (Giddens 1984, 2).

Het is een *formele* theorie vanwege het accent dat wordt gelegd op de ontwikkeling van een transhistorisch begrippenapparaat en vanwege de gerichtheid op logische problemen in de conceptualisering van het menselijk handelen en het menselijk zijn: logische problemen aangaande sociale reproductie en sociale transformatie, zoals weerspiegeld in het zo diep in de sociale wetenschappen ingesleten actor-structuurdualisme. De structuratietheorie, zijnde dat deel van de sociale theorie dat zich in het bijzonder met de oplossing van dit soort logische problemen bezig houdt, is gebaseerd op de vooronderstelling dat handelen en structuur elkaar op logisch niveau impliceren en dat het actor-structuurdualisme gereconceptualiseerd moet worden als een 'dualiteit van structuren' (Giddens 1984, XIX-XXI).

Het is een *theorie*, zij het niet in de zin van een hypothetisch-deductief stelsel van regelmatigheden, maar veeleer in de zin van een 'ontologisch' of 'heuristisch' model dat – als abstracte vooronderstelling over de werking van de sociale werkelijkheid – bruikbaar pretendeert te zijn bij het oplossen van problemen in het empirisch onderzoek (Giddens 1984, XVIII en XXIX). Als formele theorie is de structuratietheorie dus eerder te karakteriseren als hermeneutisch begrip-

penkader dan als 'verklarende' theorie; verklaringen dienen ontleend te worden aan empirisch onderzoek, ingebed in substantiële theorieën, dit wil zeggen theorieën met betrekking tot concrete sociaal-historische verschijnselen.

De hoofdelementen van de structuratietheorie worden gevormd door een serie op formeel-logisch niveau met elkaar verbonden begrippen en deeltheorieën. Giddens streeft ernaar die zodanig te omschrijven – dat in ieder geval duidelijk is, welke conceptuele taken er door worden vervuld en welke niet. In het hiernavolgende zullen we ons concentreren op het centrale thema uit de structuratietheorie: de logische verbinding tussen handeling en structuur.

Het handelingsbegrip – Anders dan veel handelingsfilosofen gaat Giddens niet uit van een handelingsbegrip dat samenvalt met doelgericht ('intentioneel') gedrag. Intentionaliteit betreft slechts dat deel van het handelen dat bewust gericht is op het doen van iets. Mensen doen echter veel dingen, laten veel dingen gebeuren, zonder zich hiervan bewust te zijn. In algemene zin omschrijft Giddens handelen als 'de stroom van feitelijke of voorgenomen causale interventies van lichamelijke wezens in het voortgaande proces van gebeurtenissen-in-de-wereld'. Wanneer er sprake is van menselijk handelen moet dit begrip direct verbonden worden met het begrip 'praxis', ofte wel sociaal gereguleerde vormen van handelen. Vandaar de centrale plaats van het begrip 'praktijken' in de structuratietheorie: beter dan met het begrip handelen wordt met praktijken – als een voortgaande reeks van 'praktische activiteiten' – het gereguleerde en daarmee inherent contextgebonden karakter van het menselijk doen en laten aangegeven (Giddens 1979a, 79-81).

Actoren, dit wil zeggen handelende personen, worden gedefinieerd door hun vermogen verschillen aan te brengen in het verloop van de gebeurtenissen-in-de-wereld; door hun toedoen gebeurt er iets dat anders niet zou gebeuren. Giddens' handelingsbegrip impliceert dat de handelende persoon ook iets anders had kunnen doen. Is dit niet (meer) het geval – en dit betreft volgens Giddens alleen extreme situaties zoals bewusteloosheid en dood – dan houdt de actor op actor te zijn.

In het handelen spreekt de actor een bepaalde kennisvoorraad aan, hetzij om de betreffende handelingen als zodanig te kunnen uitvoeren, hetzij om zichzelf of anderen rekenschap te geven van de nagestreefde doeleinden of achterliggende beweegredenen. Elke analyse die het handelen beschrijft in termen van 'intenties', 'redenen' en 'motieven' als zelfstandige entiteiten is potentieel misleidend in zoverre voorbijgegaan wordt aan de continuïteit van het handelen. Giddens spreekt in dit verband liever van de 'intentionaliteit' en 'rationalisering' van het handelen, om daarmee te benadrukken dat intenties, redenen en motieven als het ware kunstmatige insnijdingen zijn in het routinematige handelingsverloop – insnijdingen die beschouwd kunnen worden als uitingen van de 're-

flexieve sturing' van het gedrag door competente actoren (Giddens 1979a, 168). Verreweg de meeste handelingen hebben een repetitief karakter; ze verlopen als vanzelf, zijn niet van te voren beredeneerd en vormen als zodanig geen voorwerp van expliciete keuzeafwegingen. Het zijn routinehandelingen. Daarbij wordt de eerder genoemde kennisvoorraad routinematig aangesproken: in de meeste voorkomende gevallen weten de mensen 'als vanzelf' wat er gedaan moet worden³. Een belangrijk axioma in Giddens' handelingstheorie is dat van de 'knowledgeable and capable agents'. Actoren zijn *bekwaam* tot handelen, voor zover zij beschikken over het vermogen *zus* of *zo* te handelen. Met dat vermogen wordt iets ruimers aangeduid dan het vermogen om voortdurend bewust te kiezen (iets waar bij voorbeeld de speltheorie sterk in geïnteresseerd is). Het verwijst naar macht in de zin van 'transformatieve capaciteit', dat wil zeggen het vermogen van actoren om al dan niet intentioneel bepaalde uitkomsten in het verloop van de gebeurtenissen in de wereld te realiseren. Natuurlijk ontkent Giddens het vermogen om bewust te kiezen niet, maar hij benadrukt wel dat naar verhouding maar weinig keuzen zich expliciet of op discursief niveau aan de actor voordoen.

Dit brengt ons dan bij de tweede vooronderstelling ten aanzien van actoren, namelijk dat zij niet alleen bekwaam maar ook *kundig* zijn: zij weten wat zij doen en waarom zij iets doen, zij het dat dit weten altijd 'begrensd' is. Teneinde hun doelen en projecten te kunnen verwezenlijken dienen actoren over een grote kennis te beschikken over hoe het sociale leven 'werkt'. Deze kennis is echter niet ongedifferentieerd. In zijn 'theorie van het subject' maakt Giddens onderscheid tussen kennis die ligt opgeslagen in het discursief en praktisch bewustzijn enerzijds en het onbewuste anderzijds. Met het begrip 'discursief' wordt de menselijke kundigheid aangeduid een deel van de kennis te verwoorden, om zo bij voorbeeld zijn of haar handelingen te duiden en/of te verantwoorden. Discursiviteit dient daarbij breed opgevat te worden; het omsluit niet alleen de inhoud van het gezegde, maar bij voorbeeld ook de manier waarop iets gezegd wordt (lachend, mokkend enz.). Het praktisch bewustzijn omvat die kennis die actoren (nog) niet kunnen verwoorden, maar die desalniettemin 'gekend' wordt en constitutief is voor het menselijk handelen. Veel gebruikt voorbeeld hiervan zijn de grammaticale regels: mensen zijn over het algemeen goed in staat coherente en begrijpelijke zinnen te formuleren, maar gevraagd naar de regels die ze daarbij hanteren moeten zij meestal het antwoord schuldig blijven. De grens tussen discursief en praktisch bewustzijn is een vloeiende, maar bij het onbewuste (waarin Giddens de motieven of menselijke drijfveren lokaliseert) is sprake van emotionele barrières en verdringsmechanismen; de overgang van het discursief niveau naar het onbewuste is daarom niet zonder verstoringen van het cognitief en emotioneel evenwicht mogelijk (Munters e.a. 1985, 42-46); Giddens 1979b, 5 en passim; Giddens 1984, 41 e.v.).

Door bij de formulering van de eerste aanzetten van zijn structuratietheorie zo nadrukkelijk uit te gaan van de notie dat elke actor in belangrijke mate op de hoogte is – op praktisch dan wel discursief niveau – van de condities waaronder gehandeld wordt, neemt Giddens ondubbelzinnig afstand van objectivistische en deterministische werkelijkheidsinterpretaties, waarin wordt gepostuleerd dat het de ‘reproductie’ van bovenindividuele structuren en systemen is, die aan de sociale werkelijkheid haar ordelijk karakter verleent. Hij wijst deze grondgedachte – vooral aan te treffen in het structureel-functionalisme, het structuralisme en in sommige varianten van het marxisme – af, omdat het daarin vigerende structuur- en systeembegrip naar zijn mening een adequaat handelingsbegrip uitsluit.

Dit betekent echter niet dat hij van de weeromstuit opteert voor subjectivistische, voluntaristische of actorcentrische interpretaties zoals die vigeren in de analytische handelingsfilosofie, het symbolisch-interactionisme, de etnomethodologie, de ‘dramaturgische’ theorie of de fenomenologie. Daarbinnen wordt de sociale orde opgevat als een ‘productie’ van bewust en kundig interacterende individuen. Een van de belangrijkste bezwaren tegen deze denktradities is dat sociale structuren, systemen en instituties als randvoorwaarde voor en veronderstelde uitkomst van het handelen op de achtergrond blijven; institutionele samenhang en maatschappelijke verandering komen daardoor buiten de directe horizon te liggen (Munters e.a. 1985, 76).

Beide perspectieven schieten op zichzelf te kort omdat ze uitgaan van een on-eigenlijke en misleidende dichotomie (tussen actor en structuur, subject en object of individu en samenleving). Wat daarom nodig is, is een reconceptualisering van de betreffende begrippen. ‘Ik wil beweren’, zegt Giddens met betrekking tot deze tegenstelling, ‘dat dit *dualisme* in feite opgevat moet worden als een *dualiteit*, waarbij het handelingsbegrip een notie van structuur vooronderstelt in plaats van hieraan tegenovergesteld te zijn, en waarbij het structuurbegrip op zijn beurt een notie van het handelen vooronderstelt’ (Munters e.a. 1985, 35). Op deze ‘dualiteit van structuren’ zullen we nu verder ingaan.

Het structuurbegrip: structuratie – Het handelen bestaat niet uit een willekeurige aaneenschakeling van activiteiten en bedoelingen, maar moet veeleer worden opgevat als een onafgebroken stroom van handelingen die voortdurend onderwerp zijn van reflexieve sturing door de actor. Tijd en ruimte spelen daarin een wezenlijke rol: beide zijn inherent aan de regulering van het handelen en daarmee aan de constitutie van sociale praktijken. Een handelingstheorie die aan dit gegeven voorbijgaat is derhalve per definitie inadequaat. Om die reden distantieert Giddens zich dan ook met nadruk van sociale theorieën die tijd en ruimte in conceptuele zin laten liggen en er slechts de rol van ‘omgevingsfactor’ aan toebedelen (Munters e.a. 1985, 60).

De tijd-ruimtedimensies van het handelen nu spelen een cruciale rol in het onderscheid dat Giddens wil maken tussen structuur en systeem; twee begrippen die naar zijn mening vooral in het structureel-functionalisme door elkaar worden gehaald (Giddens 1977, 112-121).

Sociale systemen omschrijft hij als geïntegreerde gehelen van sociale praktijken, dat wil zeggen: tijd-ruimtelijk gesitueerde reguliere activiteiten van actoren. Alhoewel het onderscheid tussen praktijk en systeem eerder gradueel dan principieel is, is het van belang te benadrukken dat met deze omschrijving van systemen de aandacht vooral uitgaat naar het 'zich uitstrekken' van sociale activiteiten door tijd en ruimte: naar de relatie of wederzijdse beïnvloeding van activiteiten *hier-en-nu* met *afwezige* praktijken (Munters e.a. 1985, 39-40)⁴.

Verwijst het begrip systeem aldus naar feitelijk bestaande tijd-ruimtelijk gesitueerde praktijken, het begrip structuur daarentegen verwijst naar iets dat buiten tijd en ruimte 'bestaat'. Structuren leiden, om een beeld uit de optica te gebruiken, een 'virtueel' bestaan; ze kunnen begrepen worden als regels en hulpbronnen, geïmpliceerd in de reproductie van sociale systemen. Om duidelijk te maken wat hiermee wordt bedoeld vallen we terug op de eerdere uiteenzetting over competent en kundig handelende actoren. Actoren maken in een brede diversiteit van contexten in hun alledaagse handelen voortdurend gebruik van regels en hulpbronnen. In deze telkenmale optredende toepassing van sets van regels en hulpbronnen is het 'bestaan' van structurele eigenschappen van sociale systemen zeer reëel: enerzijds bemiddelen zij sociale praktijken, anderzijds worden zij tegelijkertijd gereproduceerd. Dit is ook precies wat Giddens onder de 'dualiteit van structuren' verstaat: structuren zijn zowel *medium* als *resultaat* van sociale praktijken. En wat het 'virtuele' karakter van structuren betreft: dit wordt slechts opgeheven op het moment van actualisering. Giddens spreekt zelf met een fraai neologisme van 'instantiation'. 'Structure exists only as memory traces, the organic basis of human knowledgeability, and as instantiated in action' (Giddens 1984, 377). Deze actualisering is niets anders dan binding in tijd en ruimte van in eerste aanleg virtuele, als het ware afwezige structurerende elementen (Munters e.a. 1985, 86). Ter verduidelijking van wat onder het dualiteitsprincipe wordt verstaan kan weer gebruik gemaakt worden van taal als voorbeeld. Wanneer men een zin uitsprekt, wordt geput uit verschillende syntactische en semantische regels die in het praktisch bewustzijn liggen opgeslagen. Deze regels fungeren als medium met behulp waarvan de betreffende uitspraken worden voortgebracht. Maar mét de produktie van een correcte uitspraak wordt tegelijkertijd bijgedragen aan de reproductie van de taal als geheel van syntactische en semantische regels. 'Het grammaticaal en syntactisch correct spreken vormt zélf een moment van reproductie van dezelfde regels waaruit ik put. Door deze recursieve relatie kunnen de structurele eigenschappen van een taal 'bestaan' als door een taalgemeenschap gedeelde eigenschap

pen. De reproductie van een taal bestaat uit niets meer dan uit het spreken van mensen die gebruik maken van syntactische regels. Een zogenaamde 'dode taal' is pas werkelijk 'dood' als niemand meer weet hoe zo'n taal te organiseren, te ontcijferen is. Taal is niets anders dan een set, door sprekers recursief toegepaste, linguïstische eigenschappen; sprekers putten uit de structurele eigenschappen die die taal maken tot wat zij is en reproduceren daarmee ook deze eigenschappen' (Munters e.a. 1985, 41). Om nog even bij het voorbeeld van de taal te blijven: het kan ook worden gebruikt om te laten zien dat het dualiteitskenmerk van structuur stabiliteit én verandering impliceert en daarmee de traditionele scheiding tussen statica en dynamica overstijgt. In en door het gebruik van taalregels veranderen deze. 'Elke handeling die bijdraagt aan de reproductie van een structuur is tevens een act van produktie, een act van nieuwvorming, en kan als zodanig de stoot geven tot verandering door de structuur te wijzigen op het moment van de reproductie zelf – zoals ook de betekenis van woorden in en door het gebruik ervan verandert' (Giddens, 1979a)⁵.

Via de notie van de dualiteit van structuur geeft Giddens dus aan hoe het handelen, gesitueerd in tijd en ruimte, verbonden wordt met de reproductie van structuren, als 'virtuele ordes' gesitueerd buiten tijd en ruimte. De maatschappelijke interactie waarbij dit gebeurt noemt hij structuratie. Aan de virtuele orde waarnaar zijn structuurbegrip verwijst onderscheidt Giddens drie formeel gelijkwaardige componenten: naast een cognitieve of zingevingsorde, is er een heerschappij-orde en een legitieme orde. Hoe men zich deze structuureigenschappen in verhouding tot corresponderende eigenschappen van sociale praktijken precies moet voorstellen, kan verduidelijkt worden aan de hand van het volgende schema (vergelijk Giddens 1979b, 82).

Schema 1: Dualiteit van structuur in interactie

INTERACTIENIVEAU	Communicatie	Macht	Sancties
media	interpretatieregels	hulpbronnen	normatieve regels
STRUCTUURNIVEAU	Zingeving	Heerschappij	Legitimatie

Aan de *zingevingsorde* ontleen actoren interpretatieregels met behulp waarvan zij in interacties zin toekennen aan wat ieder van hen zegt of doet en zonder welke de al dan niet talige communicatie van betekenissen in interacties onmogelijk is. Tegelijkertijd betekent toepassing van interpretatieregels in interactie, via het dualiteitskenmerk van structuren, reproductie van de zingevingsorde. Macht in interactie houdt de inzet van volgens een bepaalde *heerschappij-orde* asymmetrisch verdeelde hulpbronnen in. Omgekeerd impliceert de inzet van ongelijk verdeelde hulpbronnen op interactieniveau de reproductie van de

heerschappij-orde. Aan de *legitieme orde* ten slotte ontlelen actoren de normatieve regels die ingezet worden ter sanctionering van gedrag. En ook hier geldt weer dat toepassing van deze regels tegelijkertijd de reconstitutie van de legitieme orde met zich meebrengt (Giddens 1979b, 81-85).

Eerder hebben we de structuratietheorie gekarakteriseerd als een *formele sociale theorie*. Tegen de achtergrond van een noodzakelijk geachte herbezinning op negentiende-eeuwse sociaal-theoretische denkbeelden en een kritische evaluatie van een breed scala van meer moderne theorieën heeft Giddens in deze theorie een nieuw methodologisch standpunt willen ontwikkelen (vandaar de titel *New Rules of Sociological Method* (1976)). Nadat we hierboven de belangrijkste thema's uit de structuratietheorie de revue hebben laten passeren, willen we nu ingaan op Giddens' *substantiële* maatschappijtheorie en daarbij onder andere letten op de gevolgen van het door hem ingenomen methodologisch standpunt voor zijn evaluatie van bestaande maatschappijtheorieën.

3. Maatschappijtheorie

Voordat wij ingaan op de bijdrage die Giddens levert aan de historische analyse van maatschappijssystemen of typen maatschappijen, willen wij enkele opmerkingen maken die betrekking hebben op het algemene karakter van zijn maatschappijtheorie. Opmerkingen die moeten verhelderen welke pretenties hij wél en vooral ook welke hij niet met dit deel van zijn werk verbonden acht.

Wie verwacht bij Giddens een gedetailleerde historische beschrijving aan te treffen van bijvoorbeeld de feodale maatschappij in al haar facetten, of wie zijn werk opslaat met het doel een overzicht te krijgen van de geschiedenis van de westerse technologie of iets dergelijks, zal na lezing van de ter zake doende passages een gevoel van teleurstelling moeilijk weten te onderdrukken. Giddens heeft namelijk geenszins de pretentie, een afgeronde, verklarende historische theorie te leveren die verwant zou zijn aan bijvoorbeeld Wallersteins beschrijving van de opkomst van het moderne wereldsysteem.

Wat mag men dan wél van hem verwachten en welke status kan dan worden toegekend aan zijn substantiële (maatschappij)theorie? Giddens formuleert als belangrijkste inzet van dit onderdeel van zijn project het conceptueel effenen van de weg naar een beter begrip van de hedendaagse, geavanceerde maatschappijen: een weg die, zoals we hiervoor zagen, naar zijn mening bezaaid ligt met concepties en theorieën die hun oorsprong vinden in de negentiende eeuw en die hun betekenis voor een belangrijk deel ontlelen aan de politieke en maatschappelijke context van die tijd. Ook Giddens' maatschappijtheorie kan dus beschreven worden als een conceptuele exercitie; als een poging tot re- of soms zelfs deconstructie van bestaande theorieën over sociale verandering. Deze substantieel-logische exercitie heeft ten doel aanzetten te formuleren voor

een theorie die – bij gebruik in analyses van concrete historische processen – in staat moet blijken belangrijke tekortkomingen en tegenstrijdigheden in bestaande theorieën te boven te komen.

Alhoewel Giddens al in zijn vroegste werk heeft benadrukt dat hij Durkheim, Weber en Marx als gelijkwaardige grondleggers van de hedendaagse sociale theorie beschouwt (Munters et al. 1985, 96), pleegt hij in zijn kritiek op 'overgeleverde' maatschappijtheorieën niet van een driedeling, maar van een tweedeling uit te gaan. Hij maakt onderscheid tussen 'theorieën van de industriële samenleving' enerzijds en marxistische theorieën anderzijds. Theorieën van de industriële samenleving hebben, vanaf Saint Simon, Comte en Durkheim tot aan Aron, Dahrendorf en Bell tal van gedaanten aangenomen. Niettemin vertoonden ze ook veel gemeenschappelijke karaktertrekken en kan men van het grondstramien ervan zeggen dat het in de jaren vijftig en zestig van deze eeuw in kringen van de academische sociologie in feite de gevestigde maatschappijtheorie vormde. Het was, om met Giddens te spreken (1982b, 52), binnen de orthodoxe consensus het substantieve correlaat van het structureel-functionalisme. Essentieel kenmerk ervan is, dat gewerkt wordt met dichotome typologieën ter verklaring van maatschappelijke verandering. Het fundamentele contrast is dat tussen traditionele, agrarische samenlevingen enerzijds en de modern-industriële, urbane samenleving anderzijds. Om de geleidelijke overgang van het ene naar het andere maatschappijtype te beschrijven, wordt gebruik gemaakt van begrippenparen als *Gemeinschaft-Gesellschaft*, *mechanisch-organisch*, *status-contract* en *particularisme-universalisme*.

Theorieën van de industriële samenleving vormen de tegenhanger van marxistische maatschappijtheorieën in die zin dat eerstgenoemde de kapitalistische maatschappij niet als een specifiek maatschappijtype onderscheiden maar slechts beschouwen als een historische fase in het proces van een zich ontwikkelende industriële maatschappij. Klassesetstellingen en -conflicten worden niet opgevat als wezenlijke kenmerken van de moderne maatschappij, maar in verband gebracht met de afbraak van de oude, traditionele samenlevingen. Klasseconflicten vormen als het ware de barensweeën van de nieuwe, industriële samenleving, waarin klassesetstellingen uiteindelijk niet langer relevant zijn.

Tegenover deze opvattingen verdedigt Giddens de stelling dat de geavanceerde maatschappijen wel degelijk gekenmerkt worden door een klassestructuur (zie vooral Giddens, 1973). Dit weerhoudt hem er overigens niet van, zoals dadelijk zal worden toegelicht, om ook afstand te nemen van de marxistische maatschappijtheorieën. Vaak wordt de tegenstelling tussen theorieën van de industriële samenleving en de marxistische maatschappijtheorieën vooral gezien als een tegenstelling tussen twee elkaar uitsluitende benaderingswijzen (de consensus- versus de conflictbenadering). Hoe men daar ook over denkt, men mag

volgens Giddens niet uit het oog verliezen dat beide theoretische tradities ook overeenkomsten kennen, vooral op het punt van de analyse van maatschappelijke veranderingsprocessen. Marx, en vele marxisten na hem, deelde(n) met theoretici van de industriële samenleving op zijn minst twee basisvooronderstellingen met betrekking tot het historisch-maatschappelijke ontwikkelingsproces.

In beide gevallen wordt uitgegaan van een model waarin historische maatschappelijke verandering wordt opgevat als een endogeen proces van 'ontvouwing', of 'vooruitgang', waaraan de verschillende onderdelen van het maatschappelijke systeem in onderlinge samenhang deelhebben, en waarvan de graad van 'rijpheid' wordt geïndiceerd door het niveau van technologische en economische ontwikkeling. In de tweede plaats is er de veelal impliciete assumptie dat 'het politieke' – de rol van de staat en van militair geweld – welbeschouwd slechts van secundair belang is voor een goed begrip van de maatschappij-in-wording. Giddens noemt dit de *anti-political bias* die Marx met de theoretici van de industriële samenleving gemeen heeft (Giddens 1982b, p. 57).

Met de opmerking dat Giddens zich keert tegen beide vooronderstellingen zijn tegelijk twee thema's genoemd die een centrale plaats in zijn substantiële theorie innemen. Ten eerste wil hij afrekenen met de *unfolding models of change*, ruimer geformuleerd: met evolutionaire theorieën van sociale verandering, en ten tweede poogt hij vanuit zijn kritiek op het veronachtzamen van 'het politieke' de aanzetten te formuleren van een voor onze huidige situatie relevante theorie waarin diverse 'weberiaanse' thema's (de rol van nationale staten, militair geweld, het verschijnsel nationalisme en dergelijke) ten volle tot hun recht komen. Voegt men hier ten derde Giddens' standpunt aan toe dat de begrippen tijd en ruimte een plaats verdienen in het hart van elke sociale theorie, dan heeft men de belangrijkste uitgangspunten van zijn substantiële theorie in algemene termen aangeduid.

Evolutie of discontinuïteit – Evolutionaire begrippen en theorieën behoren tot de door Giddens meest bekritiseerde obstakels op de weg naar een goed begrip van de geschiedenis. Waar hij zijn structuratietheorie als een 'non-functionalistisch manifest' bestempelde (Giddens 1979b, 7), kan men zijn substantiële theorie gevoeglijk typeren als een non-evolutionistisch manifest. Zijn wens om evolutionaire noties uit de analyse van historisch-maatschappelijke veranderingen te bannen brengt hem – als altijd – in conflict met Parsons en andere theoretici van de (post)industriële samenleving. Ditzelfde anti-evolutionisme ontlokt hem echter tevens de uitspraak dat niets minder dan een 'deconstructie' van het historisch-materialisme op dit punt onontkoombaar is (Giddens 1984, 227).

De hoofdpunten van Giddens' kritiek op evolutionaire theorieën zijn de volgende. In de meeste van deze theorieën wordt uitgegaan van een endogeen karakter van de maatschappelijke ontwikkelingen. Daarbij wordt dan over het

hoofd gezien dat 'maatschappijen' gesitueerd zijn temidden van andere maatschappijen, al dan niet van hetzelfde type. Er is vrijwel nooit sprake (geweest) van een onbelemmerde 'ontplooiing'. Ontwikkelingen in en van maatschappijen zijn altijd nauw verbonden geweest met verschillende soorten van uitwisselingsrelaties met hun omgeving, via handel, verschillende vormen van overheersing en oorlog.

Ook het idee dat er sprake zou zijn van een continue ontwikkeling van eenvoudige naar complexe maatschappijvormen kan in Giddens' ogen geen genade vinden. Het is een te simpel onderscheid, wanneer men zich er rekenschap van geeft welk een ingewikkelde rol bij voorbeeld verwantschapsrelaties in het dagelijks leven van zogenaamde primitieven spelen of wanneer men de complexiteit in ogenschouw neemt van de taal waarvan de leden van welke samenleving dan ook zich bedienen.

Een derde kritiekpunt betreft de in alle evolutionaire schema's overheersende en door het negentiende-eeuwse darwinisme geïnspireerde notie van adaptatie of aanpassing. Meestal betreft het aanpassing aan de materiële omgeving, maar soms gaat men een stap verder en wordt ook de niet-materiële omgeving in de beschouwing betrokken. In de strijd om het bestaan overleven alleen de 'sterkste maatschappijen'. De logische bezwaren die Giddens tegen deze adaptatietheorieën aanvoert zijn dat adaptatie hierin meestal een zwaar mechanistische klemtoon krijgt, die zich moeilijk laat rijmen met de opvatting van actoren als kundige en capabele personen en dat maatschappijen eenvoudigweg geen behoefte kunnen hebben zich aan te passen; alleen actoren hebben behoefte. Een dergelijke individuele (maatschappij-interne) aanpassingsbehoefte van actoren valt, zo ze al bestaat, niet zonder meer samen met de 'aanpassing van een maatschappij aan zijn omgeving'. Men zou dan immers voorbijgaan aan de interne differentiatie van maatschappijen in verschillende belangengroepen en ongelijke machtsverhoudingen en terug moeten vallen op een idee van een algemeen gedeeld streven, een soort 'oermenselijke drijfveer'. Recent archeologisch en antropologisch onderzoek geeft echter geen enkele aanwijzing dat iets dergelijks bestaat. Er was en is, in tegenstelling tot wat in het evolutionisme wordt verondersteld, lang niet altijd sprake van een streven naar 'voortgang' in de vorm van een toenemende heerschappij over de natuur, een toenemend materieel surplus en/of verbeterde arbeidsmethoden. Er zijn, ook vandaag de dag, zelfs voorbeelden te vinden van een min of meer actief verzet tegen incorporatie in de moderne, 'superieure' samenlevingsvormen (Giddens 1981, 21-23).

Wanneer men onder Marx' historisch materialisme een algemeen interpretatieschema van de menselijke geschiedenis verstaat, waarbij de dialectiek van produktiekrachten en -verhoudingen als verklarend mechanisme geldt voor de openvolging van verschillende typen maatschappijen in een progressieve reeks, is duidelijk dat men met een evolutionaire theorie van doen heeft. Dit

schema – dat men aantreft in de meer bekende gedeelten van Marx' werk, zoals in *Die Deutsche Ideologie*, in het *Communistisch Manifest* en in het 'Voorwoord' van *Zur Kritik der politischen Oekonomie* – typeert Giddens uitdagend als de 'standaard interpretatie' van het historisch materialisme. Hij contrasteert deze, in navolging van Claude Lefort, met een *discontinuïteits*perspectief, dat óók aan Marx ontleend kan worden, met name aan dat deel van Marx' *Grundrisse* dat bekend staat als de 'Formen' (Giddens 1981, 76 e.v.). Marx benadrukt daarin dat de opkomst van het kapitalisme als maatschappijvorm een breuk betekende met alle tot dan toe bestaande maatschappijvormen. Hij laat zien dat arbeid en eigendom in alle voor-, of beter niet-kapitalistische economische formaties een heel andere betekenis hadden dan in het kapitalisme, doordat zij nog niet ontkoppeld waren van de gemeenschap als basis van maatschappelijke organisatie. Marx beschrijft hier het kapitalisme niet als voorlopig hoogtepunt van de geschiedenis, maar als een maatschappijvorm die zich kenmerkt door een organisatie van arbeid, eigendom en technologie die kwalitatief afwijkt van die in niet-kapitalistische maatschappijvormen.

Door op deze manier Marx als het ware 'tegen zichzelf' te gebruiken, maakt Giddens plausibel dat in diens historisch materialisme ook aangrijpingspunten te vinden zijn voor een beschrijving van de historische ontwikkeling waarin de nadruk niet ligt op evolutionaire continuïteit maar juist op de discontinuïteiten in de geschiedenis. En het is bij deze discontinuïteitsopvatting dat hij aanknoopt bij de verdere uitwerking van zijn non-evolutionaire maatschappijtheorie. Hierin staat de gedachte centraal dat in het Westen sinds de zestiende eeuw in vergelijking met eerdere episoden in de geschiedenis zich dermate ingrijpende veranderingen hebben voltrokken, dat met recht gezegd kan worden dat hetgeen moderne samenlevingen thans scheidt en onderscheidt van alle eerdere (of andere) maatschappijvormen meer aandacht vraagt dan wat hen verbindt. Als die sociaal-wetenschappelijke discipline die zich in het bijzonder richt op de bestudering van de ontwikkeling van de 'geavanceerde' of moderne samenlevingen, kan de sociologie dan ook meer leren van de contrasten dan van de overeenkomsten met eerdere of andere samenlevingstypen.

De analyse van (discontinue) sociale verandering – De afwijzing van evolutionistische theorieën hoeft ons geenszins te weerhouden in algemene termen te spreken over sociale verandering, zolang noties als noodzakelijk progressieve vooruitgang en aanpassing als functionele behoefte maar worden vermeden.

Ten behoeve van zijn non-evolutionaire ('discontinuïst') analyse van historisch-maatschappelijke verandering ontwikkelt Giddens een heel scala van nieuwe begrippen die een dergelijke analyse mogelijk moeten maken. We zullen de belangrijkste hiervan bespreken aan de hand van de indeling van maatschappijtypen die Giddens het meest gebruikt, waarbij onderscheid wordt gemaakt tus-

sen *tribale*, *klassegedeelde* en *klassemaatschappijen*. Deze typologie fungeert als een soort scharnierpunt tussen zijn substantiële en zijn formele theorie. Daarmee wil gezegd zijn dat deze typologie enerzijds geschikt wordt geacht om de historische maatschappijvormen te classificeren zoals die door antropologen, archeologen en dergelijke zijn beschreven, anderzijds dat de criteria voor het onderscheiden van juist deze drie hoofdtypen zijn geformuleerd in dimensies ontleend aan zijn formele (structuratie-)theorie. De drie typen worden namelijk van elkaar onderscheiden op basis van zogenaamde structurele principes. Daaronder verstaat Giddens factoren die de belangrijkste institutionele arrangementen in een samenleving beheersen (Giddens 1979b, 106). In tribale samenlevingen of kleine schriftloze culturen vormt de verbinding tussen traditie en verwantschap het dominante structurele principe. In klassegedeelde maatschappijen (zo genoemd omdat er wel sprake is van klasseverhoudingen, zonder dat de institutionele orde er echter in alle kenmerkende aspecten door wordt beheerst, zoals in classesamenlevingen) is het de relatie tussen de steden en hun achterland, die als belangrijkste maatschappelijk organisatieprincipe fungeert. In klassemaatschappijen ten slotte, moet men het kenmerkende structurele principe zoeken in de ten opzichte van elkaar in afzondering gehouden maar desalniettemin nauw verbonden politieke en economische instituties. Samengevat:

Schema 2: Typologie van samenlevingen

Theoretische typen	Kenmerkend structureel principe gevormd door de relatie
tribale samenlevingen	traditie-verwantschap
klassegedeelde samenlevingen	stad-platteland
classesamenlevingen	de staat-economische instituties

Met deze indeling in tribale, klassegedeelde en klassemaatschappijen zijn volgens Giddens de belangrijkste maatschappijtypen weergegeven. Onder tribale maatschappijen kunnen de historische typen als in stamverband levende en gevestigde agrarische samenlevingen worden begrepen. Stad-staten, oude 'wereldrijken' en feodale samenlevingen vormen alle klassegedeelde samenlevingen en de moderne kapitalistische maatschappijen zijn classesamenlevingen.

De verleiding is groot – en het evolutionisme is daarvoor bezwiken – om de verschillende typen in een evolutionair schema te plaatsen. Een dergelijke benadering wijst Giddens dus af. Als een in zijn ogen veel geschikter analytisch instrument bij de bestudering van historisch-maatschappelijke verandering ontwikkelt hij het begrip tijd-ruimtedistantiatie ('time-space distancing') (Giddens 1981, 4, 5 en 90 e.v.). Tijd-ruimtedistantiatie is de algemene term voor de verschillende wijzen waarop systemen tijd en ruimte 'binden', ofwel hoe syste-

men zich door tijd en ruimte kunnen uitstrekken. Een toenemende tijd-ruimtedistantiatie impliceert een toename in wederzijdse beïnvloeding of integratie van praktijken in het hier en nu met (in tijd en ruimte) afwezige praktijken. De werking van de media is een goed voorbeeld van tijd-ruimtedistantiatie. Vanaf de allereerste rooksignalen en vormen van schrijfkunst tot aan de telefoon en satelliet-tv maken deze middelen (snellere) beïnvloeding van de gang van zaken mogelijk over grotere afstanden in ruimte en/of tijd dan via de directe face-to-face relaties. De toenemende wederzijdse beïnvloeding van praktijken die hier het gevolg van is impliceert een toenemend systeembereik.

De verschillende maatschappijtypen die hiervoor zijn onderscheiden, kunnen nu worden getypeerd naar de mate van uitbreiding in tijd en ruimte van de wederkerigheid van praktijken, of kortweg, naar de mate van tijd-ruimtedistantiatie. Tribale samenlevingen worden gekenmerkt door een laag, en het kapitalisme door een hoog niveau van tijd-ruimtedistantiatie, terwijl de klassegedeelde maatschappijen op dit continuüm een tussenpositie innemen (Giddens 1981, 157):

Schema 3: Niveaus van tijd-ruimtedistantiatie

Tribal societies	Class-divided societies	Capitalism
Low	time-space distanciation	High

Wanneer Giddens zich zet aan de analyse van factoren die van invloed zijn op de verandering in tijd-ruimteorganisatie van de verschillende maatschappijtypen, begint hij met de opmerking dat tijd-ruimtedistantiatie altijd bestudeerd dient te worden in relatie met macht. Macht, zo is hiervoor al opgemerkt, wordt gegenereerd in en door de reproductie van heerschappijstructuren door middel van de inzet van hulpbronnen. Twee soorten hulpbronnen kunnen daarbij worden onderscheiden: allocatieve en autoritatieve. *Allocatieve* hulpbronnen worden aangewend voor de beheersing van de materiële wereld (object-wereld); heerschappij verwijst in dit geval naar de menselijke beheersing van de natuur. *Autoritatieve* hulpbronnen daarentegen worden aangewend om de beheersing van mensen mogelijk te maken (Giddens 1979b, 100; 1981, 51-52; 1984, 258). Omdat en voorzover de opslag ('storage') van deze hulpbronnen een voorwaarde vormt om tijd-ruimte te 'binden', en een uitbreiding van de opslagcapaciteit ('storage capacity') bijgevolg nieuwe mogelijkheden biedt om tijd-ruimte te beheersen, is er een direct verband aanwijsbaar tussen de aanwezigheid en verdeling van de beide soorten hulpbronnen in een bepaald samenlevingstype enerzijds en het niveau van tijd-ruimtedistantiatie anderzijds.

Zoals gezegd hebben de historische samenlevingen nooit in een isolement bestaan, maar altijd in de context van andere samenlevingen, al dan niet van hetzelfde type. Als algemeen begrip introduceert Giddens hier de term *intersocietal systems*. Met uitzondering van de 'prehistorische' en gefragmenteerde systemen bestaan alle intermaatschappelijke systemen uit twee of drie typen van maatschappijen, totdat in de moderne tijd het mondiale netwerk van natie-staten overheersend wordt. Voor de analyse van historische veranderingen zijn de inter-maatschappelijke systemen daarom ook van groot belang, omdat ze als vanzelf de aandacht vestigen op de raakvlakken in tijd en ruimte ('time-space edges') zoals die bestaan (hebben) tussen de verschillende typen van maatschappijen en daarmee op de wederzijdse beïnvloeding van historische maatschappijen en in hun ontwikkeling (Giddens 1981, 23, 167-168; 1984, 184).

Als laatste van de vele begrippen die Giddens ontwerpt om maatschappelijke verandering te kunnen analyseren bespreken we nog de term *episode*. Ook dit begrip wordt in eerste instantie zeer formeel omschreven als een stelsel van structurele transformaties met een duidelijk begin, einde en richting. Als zodanig kan het gebruikt worden in zowel klein- als grootschalige analyses. In het laatste geval gaat het om 'identifiable sequences of change affecting the main institutions within a societal totality' (Giddens 1984, 244). De veronderstelling die hieraan ten grondslag ligt is dat er identificeerbare sequenties van sociale verandering zijn, die bij voorbeeld de overgang van klassegedeelde naar klassemaatschappijen markeren. Daarbij moet echter wel de situering van de episode in de 'wereldtijd' in het oog worden gehouden. Dat wil zeggen dat een dergelijke overgang anders zal verlopen al naar gelang de context van het dan bestaande intermaatschappelijke systeem (Giddens 1984, 245).

Om te laten zien waar Giddens met behulp van zijn conceptueel model uitkomt bij analyses van historisch-maatschappelijke veranderingen willen we twee episoden bespreken. Eerst zullen we kort aandacht schenken aan Giddens' analyse van de episode van de overgang van het tribale naar het klassegedeelde maatschappijtype, om in de volgende paragraaf iets uitgebreider in te gaan op de episode van de 'moderniteit'.

Tot ongeveer 1500 bestonden er geen andere intermaatschappelijke systemen dan de 'prehistorische' en gefragmenteerde systemen en de zogenaamde wereldrijken, zoals het Chinese en het Romeinse Rijk. In deze context is het volgens Giddens onjuist om bij het 'verklaren' van de overgang van het tribale naar het klassegedeelde maatschappijtype het primaat toe te kennen aan (de opslag van) de allocatieve hulpbronnen. Het is ter correctie van (meestal evolutionaire) theorieën waarin dat wel gebeurt, dat hij de betekenis benadrukt van autoritatieve hulpbronnen. Ten aanzien van alle niet- of voor-kapitalistische samenlevingen geldt naar zijn mening dat de opslag en coördinatie van autoritatieve hulpbronnen een veel fundamenteeler drijfveer achter de veranderingen in tijd-

ruimteorganisatie vormt dan die van allocatieve. In tribale samenlevingen of kleine schriftloze culturen is het menselijk geheugen nagenoeg het enig beschikbare instrument voor de opslag van informatie. Voor het ontstaan van klassegedeelde samenlevingen en 'beschavingen' is de opkomst van het geschreven woord en van administraties van cruciale betekenis geweest. Met een verwijzing naar het werk van Jack Goody stelt Giddens dat de opkomst van het geschreven woord in eerste instantie niet zozeer verbonden was met het optekenen van wat daarvoor mondeling werd overgedragen, als wel en vooral met het verzamelen, vastleggen en classificeren van administratieve gegevens (Giddens 1981, 95; 1985a, 43-44). De opkomst van het schrift betekende een enorme toename van de opslagcapaciteit van autoritatieve hulpbronnen en vormde daarmee een uiterst belangrijke promotor van tijd-ruimtedistantiatie.

Als tweede factor achter de geweldige toename van tijd-ruimtedistantiatie bij het ontstaan van klassegedeelde samenlevingen kan de opkomst van de steden worden genoemd, of, beter gezegd, de differentiatie tussen stad en platteland. Hier verwijst Giddens naar het werk van Lewis Mumford, waarin beschreven wordt hoe met de stad een 'smeltkroes van macht', een 'power container' van de eerste orde ontstond, tot dan toe ongekend in de menselijke geschiedenis (Giddens 1981, 96). Stadsmuren zijn even karakteristiek als symbolisch voor deze container-eigenschappen van steden. Steden waren vanaf het begin opslagplaatsen van macht: eerst van religieuze, later ook van koninklijke/militaire macht. Het was deze capaciteit voor het opslaan van autoritatieve hulpbronnen die kooplieden en handelaren naar de steden deed trekken. En om kort te gaan: anders dan wat evolutionistische theoretici hebben beweerd over het ontstaan van steden, is het niet zozeer de *economische* accumulatie (de opslag van allocatieve hulpbronnen) als wel de *politieke* accumulatie (de opslag van autoritatieve hulpbronnen) die voorafgaat aan en voorwaarde vormt voor het ontstaan van steden. Waarmee overigens niet gezegd wil zijn dat de economische accumulatie geen rol heeft gespeeld; deze rol is echter veel minder groot dan in evolutionistische theorieën is voorgesteld.

Met dit voorbeeld van de episodische karakterisering van de overgang van het tribale naar het klassegedeelde maatschappijtype in het niet-kapitalistische tijdperk sluiten we deze paragraaf af. We willen onze aandacht nu gaan richten op een aantal dimensies die Giddens kenmerkend acht voor de nieuwste episode in de wereldgeschiedenis: die van de moderniteit.

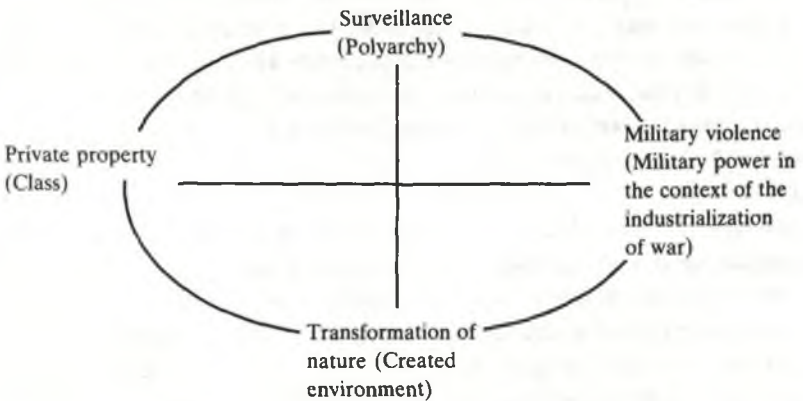
De vier dimensies van moderniteit – Processen van maatschappelijke verandering berusten niet op wetten, die deze processen een noodzakelijk karakter en een noodzakelijke richting geven. Maatschappelijke verandering berust op historische 'toevalligheid'. Rond 1500 bestaat er in West-Europa een situatie die een tot dan toe in de wereldgeschiedenis unieke overgang mogelijk maakt van

klassegedeelde naar klassematachappijen. Deze episode wordt gekenmerkt door het ontstaan van een Westeuropees netwerk van in eerste aanleg 'absolutistische' staten, de opkomst van het kapitalisme en de daarmee beginnende afzondering van het economische en het politieke domein, en een sterk groeiende handel overzee. Er ontstaat een nieuw intermaatschappelijk systeem: de vroeg-kapitalistische wereldeconomie.

Het tijdperk van de 'moderne sociale orde' of *moderniteit* dat hierop volgt is de nieuwste episode in de wereldgeschiedenis. Sinds de 'opening' van deze episode in het begin van de vorige eeuw is een wereldsysteem ontstaan, waarvan het mondiale netwerk van natie-staten het politiek-institutionele en de volgroeiende, kapitalistische wereldeconomie het economisch-institutionele kenmerk vormt. De twee andere institutionele integratiekenmerken die Giddens noemt zijn de wereldomspannende informatie-uitwisseling en dito militaire verhoudingen (Giddens 1985a, 277).

De met deze vier institutionele clusters samenhangende dimensies van moderniteit – die weliswaar nauw met elkaar zijn verbonden, maar die niettemin op zichzelf staan en als zodanig aangrijpingspunten bieden voor bewegingen die sociale verandering nastreven – brengt hij als volgt in schema (Giddens 1985a, 311):

Schema 4: Vier dimensies van moderniteit

Private property (class) wijst op het klassekarakter van de moderne samenlevingen. Giddens geeft zich veel moeite om te benadrukken dat het nog steeds zinvol is te spreken van kapitalistische klassematachappijen. Hij wijst daarbij op het bijzondere van het ontstaan van de 'vrije arbeid' in de vorige eeuw en de invoering van het arbeidscontract. Marx heeft deze processen geanalyseerd als processen van commodificatie, waarbij naast land en kapitaalgoederen ook ar-

beidskracht tot vrij verhandelbare waar werd.

De klasseverhoudingen, dit wil zeggen de verhoudingen tussen diegenen die kunnen beslissen over de aanwending van kapitaal(goederen) en diegenen die alleen kunnen beschikken over hun arbeidskracht, nestelen zich met name in het industrieel kapitalisme in het hart van het productieproces, zodanig dat de onttrekking van het surplus geïntegreerd is in het productieproces zelf (Giddens 1981, 121-125). Ook vandaag de dag wenst Giddens te blijven spreken van kapitalisme – te typeren door de ‘primaire contradictie’ tussen gesocialiseerde productie enerzijds en privé-toeëigening van het surplus anderzijds –, omdat veel beslissingen die op ons dagelijks leven van invloed zijn genomen worden binnen de op winst georiënteerde zakenwereld en niet binnen de sfeer van de staat; het privé-bezit fungeert daarbij, voor zover de staat toch op bij voorbeeld investeringsbeslissingen invloed wil uitoefenen, als bemiddelende instantie. Het gaat daarbij dan niet zozeer om de verdeling en de juridische aspecten van het bezit van kapitaal(goederen) op zichzelf, maar om het voor classesamenlevingen kenmerkende in-afzondering-houden (‘insulation’) van het economische en het politieke, waarbij wat privé genoemd moet worden altijd wordt gedefinieerd door het publieke, dat wil zeggen door de staat als territoriaal georganiseerde bewaker van de rechtsorde (Giddens 1985a, 311).

Commodificatie maakt uitwisselbaarheid van zeer verscheiden zaken mogelijk, over grote afstanden en over langere tijd. Er gaat een belangrijke integrerende werking van uit over het gehele wereldsysteem en het klassekarakter van de moderne samenleving vormt alleen al om die reden een belangrijk aangrijpingspunt voor sociale verandering. Daarnaast heeft de commodificatie van de arbeidskracht mede geleid tot het ontstaan van de arbeidersbeweging. Of deze nu ijverde voor hogere lonen, gegarandeerde werkgelegenheid of andere politieke en sociale rechten: steeds bleek zij in de moderne tijd van cruciaal belang voor de totstandkoming van sociaal-politieke en sociaal-economische veranderingen.

De tweede dimensie die Giddens aan moderniteit onderscheidt wordt gevormd door *surveillance*. Surveillance heeft bij Giddens twee betekenissen. De oorsprong ervan ligt bij de hiervoor al genoemde lijsten, staten en registers voor de opslag van en de controle over kennis en informatie. Het verzamelen van informatie, de opslag en het gebruik van gesystematiseerde gegevensbestanden ziet Giddens als het eerste aspect van surveillance. Het tweede aspect is de supervisie over activiteiten van ondergeschikten door bovengeschikten, met behulp van deze systematische gegevensverwerking. Hoe uitgebreider de mogelijkheden tot surveillance, des te groter de macht die ontplooid kan worden, doordat op steeds groter schaal, zowel in tijd als in ruimte, activiteiten van mensen gecoördineerd kunnen worden teneinde bepaalde doelen te bereiken. Surveillance speelt, in beide aspecten, altijd een rol in organisaties. De staat is het

meest duidelijke voorbeeld van een op verschillende methoden van surveillance steunende organisatie, dit in verband met de rol van de staat op zulke uiteenlopende terreinen als bij voorbeeld de belastingheffing, de waarborging van de interne en externe veiligheid en de bestrijding van allerlei vormen van 'afwijkend' gedrag. Het is ook in dit verband met de af en toe ongebreideld lijkende uitdijning van mogelijkheden tot surveillance bij de moderne natie-staten dat Giddens spreekt over de aan dit maatschappijtype inherente dreiging van totalitaire tendensen (Giddens 1985a, 295-311; Munters e.a. 1985, 109-112).

Het tweede begrip, dat bij deze dimensie van moderniteit in het schema tussen haakjes is opgenomen, 'polyarchy', betekent zoveel als democratie in brede zin, of regering-door-velen. Er wordt mee aangegeven dat regerenden in moderne natie-staten rekening hebben te houden met de wensen van de burgers, die in politiek opzicht als elkaars gelijken moeten worden beschouwd. Dat 'rekening houden met' verloopt niet alleen via de stembus, maar ook via de rechtspraak, het openbaar debat enzovoort, en steunt op de politieke, burgerlijke en economische rechten die door (en voor het overgrote deel van) de bevolking in de moderne tijd zijn verworven. Polyarchie is in zekere zin de structurele tegenhanger van de surveillance uitgeoefend door de natie-staat: toename in rechten is samengegaan met een toename in controle. Vanouds vormt deze dimensie van de moderniteit het strijdtoneel voor burgerrechtgroepen en democratiseringsbewegingen (Giddens 1985a, 198-209, 313-314).

De concentratie van geweldsmiddelen in de handen van de natie-staten vormt de derde dimensie van moderniteit. Binnenslands ontstaat een 'vreedzaam' klimaat, waarbij het openlijke geweld, bij voorbeeld ter verkrijging van het surplus, vervangen is door het 'humane' geweld van disciplineringsprocessen, terwijl het eventueel op het buitenland te richten geweld vorm krijgt in staande legers. Alhoewel het gevaar van militaire regeringen in het Westen niet zo groot is, onder andere vanwege het specialistische karakter van de moderne administratie en de benodigde participatie van de burgers in het landsbestuur, is er door de verbinding van de geïndustrialiseerde produktie met het oorlogsbedrijf toch een situatie ontstaan die met een (on-)gerust hart onheilspellend genoemd kan worden. Deze situatie wordt noch in het marxisme, noch in de theorieën over de industriële samenleving voldoende onderkend, laat staan dat er in deze theorieën een echt antwoord op wordt geformuleerd. Zoals de titel van het boek al aangeeft, besteedt Giddens in *The Nation-State and Violence* de nodige aandacht aan de betekenis van geweld, interne pacificatie en oorlogvoering. Met name de industrialisering van de oorlog in de context van de moderne natie-staat heeft zijn aandacht en baart hem zorgen. De idee van teruggave van de controle over de geweldsmiddelen aan de burgers biedt weinig perspectief en 'in terms of historical agencies of change, there is no parallel in the sphere of weaponry to the proletariat in the area of industrial labour', ook niet in de vorm van

de vredesbeweging. In zijn volgende boek *Between Capitalism and Socialism* schijnt Giddens op deze problematiek te willen doorgaan (Giddens 1985a, 326-327).

De vierde dimensie van moderniteit betreft *de invloed van het industrialisme op de relatie mens-natuur*. In de moderne tijd is de mens los komen te staan van de natuur: de natuur is tot ding geworden, een passief instrument dat door de mensen naar believen wordt gemanipuleerd. Dit is ook de diepere betekenis van het moderne urbanisme: mensen leven niet meer in een natuurlijke maar in een gecreëerde omgeving. Daarbij gaat het niet om de gebouwde omgeving van de Middeleeuwse stad, maar om de relaties tussen de routinematige praktijken van het alledaagse leven en de milieus in en door welke deze praktijken worden geordend, waarbij, en de meeste sociologen gaan daar als het ware vanzelfsprekend van uit, vooral het milieu dat door de natie-staat wordt gecreëerd van belang is (Giddens 1985a, 146-147, 313). Giddens verbindt zijn analyses over het ontstaan van de gecreëerde omgeving met analyses over 'toenemende zijnsonzekerheid', sequestratieprocessen (het afzonderen uit het dagelijks leven van afwijkende en angstaanjagende gebeurtenissen die te maken hebben met existentiële problemen) en de ontmoralisering van grote delen van het dagelijks leven, waarbij traditie steeds meer vervangen is door routine. Verzet tegen dit soort ontwikkelingen vormt de achtergrond voor opkomst en bestaan van 'ecologische bewegingen' sinds de Industriële Revolutie (Munters e.a. 1985, 112-116; Giddens 1985a, 315-316).

Met de verbindende strepen tussen de verschillende dimensies van moderniteit in de hiervoor gepresenteerde figuur wil Giddens aangeven dat er weliswaar vaak overlap is tussen de verschillende veranderingsprocessen en doelstellingen van sociale bewegingen (zoals bij voorbeeld tussen de arbeidsbeweging en de burgerrechtenbeweging linksboven in de figuur) maar dat het toch zinvol is om niet bij voorbaat van deze overlapping uit te gaan. Zo bestaan er bij voorbeeld waarneembare belangentegenstellingen in de ontwikkelde kapitalistische maatschappijen tussen de arbeidersbeweging en de vredes- en ecologische bewegingen, bij voorbeeld waar het deze laatste te doen is om de negatieve effecten van bepaalde vormen van industriële produktie. Er zijn overigens nog meer bewegingen te onderscheiden dan de vier genoemde, zoals bij voorbeeld nationalistische, vrouwen- en etnische bewegingen. Volgens Giddens zijn deze veelal op de lijnen tussen de vier foci van sociale verandering te situeren (nationalistische bewegingen bij voorbeeld ergens rechtsboven in de figuur). De figuur moet dus gelezen worden als een soort vier-dimensionale schaal, die de conceptuele ruimte opspant waarin de voor de moderniteit typerende vormen van sociale verandering, namelijk via organisatie in de brede zin van het woord, kunnen worden gelokaliseerd op basis van de aard van de veranderingen die worden beoogd.

4. Giddens in de kritiek

Welbewust hebben we in deze schets – waarin om begrijpelijke redenen veel on- en onderbelicht moest blijven – het accent gelegd op een zo helder mogelijke weergave van Giddens' hoofdgedachten. Alleen al gelet op zijn leeftijd alsook op het ontbreken van ook maar de geringste indicatie van afnemende wetenschappelijke produktiviteit, kon van een enigszins afgerond intellectueel portret natuurlijk geen sprake zijn.

Het heeft even geduurd, maar nu kan men toch zeggen dat de discussie over de door hem behandelde thema's en over de posities die hij daarbij heeft ingenomen, echt op gang begint te komen. Er is veel waardering, maar onverdeeld gunstig is het oordeel zeker niet.

Een deel van de kritiek is van weinig fundamentele aard en heeft betrekking op zaken als Giddens' eclecticisme, zijn ogenschijnlijk nauwelijks ingehouden neiging tot het introduceren van neologismen, de vaagheid van veel van zijn begrippen en schema's en de slordigheid waarmee hij soms met zijn eigen onderscheidingen omgaat. Ook zijn veelschrijverij en de zelfverzekerde toon waarop hij klassieke zowel als contemporaine auteurs van formaat bekritiseert en sowieso de ambitieuze pretenties van zijn hele project, vormen nogal eens een dankbaar aangrijpingspunt voor op z'n minst kregelige reacties. Hoe begrijpelijk deze ook zijn – ze waren eerder regel dan uitzondering in de discussiekring waarin de auteurs van dit artikel het werk van Giddens met anderen bespraken, maar dit terzijde – ze gaan voorbij aan de vraag of Giddens wat te zeggen heeft of niet. Twee aanvullende opmerkingen zijn hier echter nog op hun plaats.

Achteraf gezien had Giddens' werk waarschijnlijk beter uit de helft minder, maar wat compacter geschreven boeken kunnen bestaan. Zijn boeken vormen in zekere zin geen afgeronde teksten, maar maken deel uit van een voortgaand project, waarin telkens op eerder aangesneden thema's wordt teruggekomen, koersaanpassingen worden gemaakt en nieuwe lijnen worden uitgezet. Wanneer de lezer onbekend is met voorafgaand werk, bemoeilijkt dat al gauw een goed begrip van een voorliggende tekst, omdat Giddens hem of haar eerder confronteert met een voortgaand denkproces dan met afgeronde denkbeelden. Deze aanpak maakt zijn werk vaak moeilijk toegankelijk voor degenen die er gebruik van zouden willen maken in empirisch onderzoek.

Dit brengt ons op een tweede punt: de 'operationaliseerbaarheid' van Giddens' formele theorie. Hij wijst de eis van de hand dat theoretische discussies altijd directe empirische implicaties zouden moeten hebben. Hij acht het, zo verklaarde hij in een vraaggesprek, 'volstrekt legitiem dat iemand zich bezig houdt met het opnieuw doordenken van fundamentele aspecten van de sociale theorie – een exercitie die zeker relevant kan zijn voor empirisch onderzoek – zonder dat hij of zij daarbij de verplichting heeft om ook met een kant-en-klare onder-

zoeksmethodiek te komen' (Munters e.a. 1985, 103). De structuratietheorie sluit geen enkele onderzoeksmethode bij voorbaat uit, maar moet wel, gelet op haar zeer formele karakter, bij empirisch onderzoek steeds eerst aangevuld worden met een tijd-en-ruimte-gebonden, substantiële theorie betreffende het verschijnsel dat onderzocht wordt. Giddens' eigen analyses van historisch-maatschappelijke veranderingen geven daarvan voorbeelden te zien.

Waarschijnlijk met opzet inspelend op de vraag 'wat doe je er nu mee?', gaat hij in het laatste hoofdstuk van *The Constitution of Society* (1984) uitgebreid in op de relatie tussen structuratietheorie, empirisch onderzoek en sociale kritiek. Hij doet dat aan de hand van een bespreking van vier voorbeelden van empirisch onderzoek. Ook hierbij blijft zijn voornaamste doel overigens het oplossen van logische problemen in de sociale theorie. De meer inhoudelijke kritiek op Giddens' werk is in te delen in kritiek op zijn handelingstheorie en die op zijn behandeling van het historisch materialisme.

In antwoord op de vraag wat hij vindt van de kritiek van bij voorbeeld Clegg (1979), Archer (1982) en Gane (1983), die stellen dat hij er niet echt in slaagt het actor-structuurdualisme te overstijgen, en dat het onduidelijk blijft wanneer nu sprake is van productie en wanneer van reproductie, antwoordt Giddens dat deze critici twee niveaus van analyse, het logische (of formele) en het substantiële, door elkaar halen. Actor en structuur veronderstellen elkaar logisch gesproken wederzijds, maar dat neemt niet weg dat bepaalde actoren bepaalde 'structuren' als zeer belemmerend voor hun handelingsmogelijkheden kunnen ondervinden. Deze 'dwingende eigenschappen' van 'structuren' moeten echter volgens Giddens in een tijd-ruimtelijk gebonden, substantiële analyse van sociale systemen en empirisch onderzoek onderzocht en verklaard worden, en niet met de logische verbinding tussen handelen en structuur worden verward. Twee voorbeelden van dwang die actoren in hun handelen kunnen ondervinden, en die op hun empirische herkomst onderzocht kunnen worden, zijn de 'feitelijkheid' of 'materialiteit' van sociale systemen en het bestaan van sancties die in bepaalde sociale verhoudingen ingezet kunnen worden (Munters e.a. 1985, 101-103).

Het is rond dit thema van de contextualiteit van het handelen, de vraag naar de relatie tussen handelen en structuur, dat de meeste kritiek op de structuratietheorie in engere zin zich uitkristalliseert. Als alternatief wordt dan meestal toch weer, zij het in aangepaste vorm, het actor-structuurdualisme van stal gehaald zoals bij voorbeeld door Layder, die een onderscheid wil maken tussen 'interactiestructuren' en 'contextuele structuren', waarbij de eerste in het handelen geproduceerd worden, en de tweede gereproduceerd (Layder 1981, 107-109). Hoewel het op zichzelf zinvol kan zijn om in empirisch onderzoek onderscheid te maken tussen de te bestuderen, min of meer routinematig verlopende interacties, en de voor deze interacties relevante institutionele contexten, lijkt het ons een stap terug dit verschil te laten samenvallen met een onderscheid tussen pro-

duktie en reproductie. In dat geval zou ook Klaver en Onstenks kritiek terecht zijn als zou het dagelijks leven bij Giddens worden 'ingepolderd' in een algemeen reproductieschema (Klaver en Onstenk 1985, 48). Het 'bevrijdende' van de structuratietheorie is nu juist dat dit niet gebeurt, omdat een logisch verband wordt gelegd tussen zelfs de meest triviale elementen van het dagelijks leven en de institutionele reproductie, en tussen de kundigheden en capaciteiten van actoren en het bestaan van orderingsprincipes in sociale systemen.

De meest houtsnijdende kritiek is ons inziens geleverd en te leveren op Giddens' raamwerk voor het analyseren van historisch-maatschappelijke ontwikkelingen, ontwikkeld in discussie met het historisch-materialisme en verschillende theorieën over de industriële samenleving en internationale verhoudingen. Voor een uitgebreid overzicht van deze kritiek, en een reactie van Giddens erop, zij verwezen naar een speciaal nummer over *A Contemporary Critique of Historical Materialism* van het tijdschrift *Theory, Culture and Society* (1982).

Interessant is in dit verband Wrights bespreking van dit eerste deel van Giddens' maatschappijtheoretische trilogie (Wright 1983). Hij komt hierin tot de conclusie dat, hoewel Giddens' handelingstheorie inderdaad haaks staat op veel functionalistische en mechanistische redeneringen binnen het marxisme, diens substantiële uitspraken over historisch-sociale ontwikkelingen in grote lijnen verenigbaar zijn met die van klassieke en contemporaine marxisten. In ieder geval zou Giddens dichter bij het marxisme staan dan bij allerlei 'moderniserings-theorieën' (Wright 1983, 4). Hij onderbouwt deze conclusie onder andere door erop te wijzen dat Giddens' alternatief voor het evolutionistisch schema dat een essentieel kenmerk van het marxisme vormt, de 'tijd-ruimtedistantiatie', in wezen óók een evolutionaire theorie is. Hoewel Giddens elke opvatting afwijst, die uitgaat van een 'natuurlijke', aan elke maatschappij inherente neiging tot grotere tijd-ruimtedistantiatie en daarmee tot overgang van tribale naar klassegedeelde en van klassegedeelde naar classesamenlevingen, meent Wright toch een logische noodzaak hiertoe uit Giddens' eigen schema te kunnen afleiden. Wright deelt wel de opvatting dat teleologische noties moeten worden afgewezen, maar alle evolutionaire schema's zijn nog niet per definitie teleologisch. Een evolutionair schema vereist volgens hem 1) een non-arbitraire en in een bepaalde richting geordende typologie van maatschappijen, 2) een grotere waarschijnlijkheid van handhaving van een bepaald niveau in de ordening dan van 'teruggang', en 3) een positieve waarschijnlijkheid van optreden van 'hogere' niveaus in de ordening, al was het slechts vanwege het feit dat, als een bepaalde overgang eenmaal heeft plaats gevonden, door welke historische samenloop van omstandigheden dan ook, terugval minder waarschijnlijk is dan handhaving van hetzelfde niveau (zie 2). Giddens' alternatief voor (teleologische) evolutionaire schema's beantwoordt volgens Wright geheel aan deze drie voorwaarden. Het is een typologie, geordend langs de as van toenemende tijd-ruimtedistantiatie; de-

ze tijd-ruimtedistantiatie zelf steunt weer op de ontwikkeling van allocatieve en autoritatieve hulpbronnen, en volgens Wright mag worden aangenomen dat de waarschijnlijkheid van handhaving van bepaalde niveaus van deze ontwikkeling groter is dan teruggang (Wright 1983, 29-30).

Tot slot merkt Wright nog op dat de grootste uitdaging van Giddens aan het adres van het marxisme in feite gevormd wordt door diens vaststelling dat de analyse van de klasseverhoudingen niet langer kan gelden als de kern van de sociale theorievorming. Deze uitdaging geldt echter ook Giddens zelf. Waarom, als de klasseverhoudingen niet langer beschouwd kunnen worden als de motor van de geschiedenis, nog langer gesproken over klasse- en klassegedeelde maatschappijen? Waarom het gevaar van klassereductionisme niet volledig bezworen door ook hier enkele neologismen te introduceren en het begrip klasse te laten vallen? Deze vraag is onder andere van belang omdat Giddens in zijn analyse van de moderne natie-staten veel aandacht blijft besteden aan de klasseverhoudingen, met name aan de daarmee verbonden thematiek van het in-afzondering-houden (de 'insulation') van het economische en het politieke. Her en der in zijn boeken wijst hij er echter tevens op dat we vooral ook oog moeten hebben voor de betekenis van de autonomie/afhankelijkheidsverhoudingen tussen verschillende rassen en de beide seksen. Het feminisme wordt zelfs een radicale potentie toegekend dan het marxisme in zijn implicaties voor een kritische theorie van de huidige maatschappij (Giddens 1981, 243). Maar verder dan deze losse opmerkingen komt hij vooralsnog niet.

De vraag naar het klassekarakter van de moderne maatschappij is ook van belang als de aandacht gericht wordt op de staatssocialistische maatschappijen. In *The Class Structure of the Advanced Societies* (1973) wordt deze maatschappijen een klassekarakter toegedacht. Giddens is daar later nooit op terug gekomen, maar zal dit onderwerp wellicht aansnijden in het aangekondigde *Between Capitalism and Socialism*.

Kritiek die aansluit op deze discussie over het klassekarakter van de moderne maatschappij heeft te maken met Giddens' onderscheid tussen het politieke en het economische. Het politieke heeft bij hem betrekking op de mobilisering van autorisatie als hulpbron, het economische op die van allocatieve hulpbronnen (Giddens 1979b, 108). De begrippen autorisatie en allocatie worden echter niet eenduidig gedefinieerd. Zo wordt van allocatie gezegd dat het verwijst naar 'de capaciteiten die zeggenschap genereren over objecten of andere materiële verschijnselen'. Elders echter wordt onder allocatie de inzet verstaan van allocatieve hulpbronnen, dit wil zeggen van (1) materialen, (2) machines en (3) artefacten (resultaat van 1 en 2) (Giddens 1984, 258) en opgemerkt dat deze hulpbronnen resulteren uit de menselijke beheersing van de natuur (Giddens 1984, 373). Door het in elkaar schuiven van deze omschrijvingen wordt gesuggereerd dat het niet zoveel uitmaakt of we bij allocatie spreken van datgene waaruit de hulp-

bronnen voortkomen, de hulpbronnen zelf, de inzet ervan en/of het resultaat van die inzet. Dit kan echter onmogelijk de bedoeling zijn. Geld bij voorbeeld is enerzijds qua herkomst en als artefact als een allocatieve hulpbron te beschouwen, maar moet anderzijds, wanneer het wordt ingezet ter beheersing van mensen, als autoritatieve hulpbron worden beschouwd. In meer abstracte zin geldt dit ook voor 'kapitaal', terwijl anderzijds meer 'politieke' hulpbronnen, zoals methoden van surveillance, wel degelijk ook kunnen worden ingezet ter beheersing van de natuur. Stuurman zou derhalve wel eens gelijk kunnen hebben met zijn opmerking dat het onderscheid tussen het economische en het politieke op deze manier niet te funderen is (Stuurman 1985, 66). En als dit onderscheid niet werkzaam is, rijzen ook vragen over het nauwe verband dat Giddens legt tussen het klassekarakter van de moderne samenlevingen en het in-afzondering-houden van het economische en het politieke. Daarmee wordt dan bovendien de kritiek van onder anderen Wright gesteund, volgens wie Giddens' schets van de historisch-maatschappelijke ontwikkeling (waarin het onderscheid tussen allocatie en autorisatie, en dus tussen het economische en politieke zo'n belangrijke rol speelt) uiteindelijk niet zoveel afwijkt, althans in substantieel opzicht, van de moderne marxistische visie daarop.

Noten

1. In wat een van Giddens' eerste artikelen moet zijn, 'Notes on the concepts of play and leisure' (1964), is de psychologische achtergrond nog volop herkenbaar. Ook uit later werk spreekt een grote vertrouwdheid met de psychologische, meer in het bijzonder met de psychoanalytische literatuur.

2. 'Structuration is an unlovely term at best, although it is less inelegant in the Gallic context from which it came. I have not been able to think of a more engaging word for the view I want to convey' (Giddens 1984, XVI).

3. Hier ligt een verbinding met Wittgensteins latere filosofische werk, waarin de relatie taal-sociale praktijk een belangrijke rol inneemt en de grenzen van de taal geëxpliciteerd worden. 'Language is intrinsically involved with *that which has to be done*: the constitution of forms of social life as continuing practices' (Giddens 1979b, 4). Taal en sociale praktijken zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden, zodat het verklaren van het een het verklaren van het ander impliceert. De Wittgensteiniaanse taalfilosofie schiet echter daar te kort, waar teveel wordt uitgegaan van een statische consensus met betrekking tot de betekenis(geving) van de sociale achtergrond. Sociale veranderingen en conflicten hebben nauwelijks een plaats in dit model (idem, 49-50).

4. Giddens' systeembegrip is op twee manieren verwant met het functionalistisch systeembegrip: 'ten eerste blijft de idee van sociale systemen als interactiesystemen behouden, en daarnaast wordt de notie overgenomen van systemen als "zichtbare" patronen'. Voor een uitgebreidere bespreking van de betekenis van de begrippen structuur en systeem in het functionalisme, het structuralisme en de structuratietheorie, zie Munters e.a. 1985, 75-90, waaruit ook bovenstaand citaat (p. 79).

5. Overigens is het ook hier zinvol erop te wijzen dat de (re)productie van correcte zinnen nog niet hetzelfde is als de (re)productie van sociale praktijken. Talige productie ligt

altijd ingebed in machtsverhoudingen en is onderwerp van sanctionering. 'De reflexieve bewerking en herbewerking van betekenis-kaders is typisch uit balans als gevolg van het bezit van macht, of deze nu voortvloeit uit de grotere linguïstische of dialectische vaardigheden die iemand in een gesprek met een ander tentoonspreidt; het bezit van relevante 'technische kennis'; het mobiliseren van 'gezag' of 'geweld' etc. Wat 'doorgaat voor de sociale werkelijkheid' staat in onmiddellijk verband met de verdeling van macht; niet alleen op de meest aardse niveaus van dagelijkse interactie, maar ook op het niveau van globale culturen en ideologieën, waarvan de invloed in ieder hoekje en gaatje van het dagelijks leven merkbaar kan zijn' (Giddens 1979a, 121). Bij communicatie is dus meer aan de hand dan alleen het overbrengen van betekenissen. Bovendien moet bedacht worden dat taal (als voorbeeld van een set van regels welke voortdurend in interactie worden geproduceerd en gereproduceerd) een relatief hecht samenstel van regels vormt in een mate die niet representatief is voor de structurele eigenschappen van systemen in het algemeen. Dit geldt ook voor de algemeenheid van het gebruik van taal in sociale systemen (Munters e.a. 1985, 90).

Geraadpleegde literatuur

- Archer, M.S. (1982), Morphogenesis versus structuration: on combining structure and action. *The British Journal of Sociology* 33, 4, 455-482.
- Ashley, D. (1982), Historical Materialism and Social Evolutionism. *Theory, Culture and Society* 1, 2, 88-92.
- Bertilsson, M. (1984), The Theory of Structuration: Prospects and Problems. *Acta Sociologica* 27, 4, 339-353.
- Bleicher, J., and M. Featherstone (1982), Historical Materialism Today. An Interview with Anthony Giddens. *Theory, Culture and Society* 1, 2, 63-77.
- Callinicos, A. (1985), Anthony Giddens. A Contemporary Critique. *Theory and Society* 14, 2, 133-166.
- Clegg, S. (1979), The Theory of Power and Organization (Chapter 5: 65-75) (Londen: Routledge and Kegan Paul).
- Dallmayr, F.R. (1982), The Theory of Structuration: A Critique. In: A. Giddens, *Profiles and Critiques in Social Theory*: 18-27 (Londen: Macmillan).
- Gane, M. (1983), Anthony Giddens and the Crisis of Social Theory. *Economy and Society* 12, 3, 368-398.
- Giddens, A. (1964), Notes on the Concepts of Play and Leisure. *The Sociological Review* 8, 1, 73-89.
- Giddens, A. (1971), *Capitalism and Modern Social Theory. An Analysis of Marx, Durkheim, and Max Weber* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Giddens, A. (1972a), *Emile Durkheim: Selected Writings* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Giddens, A. (1972b), *Politics and Sociology in the Thought of Max Weber* (Londen: Macmillan).
- Giddens, A. (1973; 1981 revised edn.), *The Class Structure of the Advanced Societies* (Londen: Macmillan).
- Giddens, A. (1976), *New Rules of Sociological Method* (Londen: Hutchinson/New York: Basic Books).
- Giddens, A. (1977), *Studies in Social and Political Theory* (Londen: Hutchinson/New York: Basic Books).

- Giddens, A. (1979a), *Nieuwe regels voor de sociologische methode* (Baarn: Ambo) (Ned. vertaling van *New Rules of Sociological Method*).
- Giddens, A. (1979b), *Central Problems in Social Theory* (Londen: Macmillan/Berkeley: University of California Press).
- Giddens, A. (1981), *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Vol. I (Londen: Hutchinson/New York: Harper & Row).
- Giddens, A. (1982a), *Sociology: A Brief but Critical Introduction* (Londen: Macmillan).
- Giddens, A. (1982b), *Profiles and Critiques in Social Theory* (Londen: Macmillan/Berkeley: University of California Press).
- Giddens, A. (1982c), Reason Without Revolution? Habermas' Theorie des Kommunikativen Handelns. *Praxis International* 2, no. 3, 318-388.
- Giddens, A. (1982d), A Replay to my Critics. *Theory, Culture and Society* 1, 2, 107-113.
- Giddens, A. (1983), Four Theses on Ideology. *Canadian Journal of Political and Social Theory/Revue canadienne de théorie politique et sociale* 7, no. 1-2, 18-21.
- Giddens, A. (1984), *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration* (Cambridge: Polity Press).
- Giddens, A. (1985a), *The Nation-State and Violence*. Vol. II of *A Contemporary Critique of Historical Materialism* (Cambridge: Polity Press).
- Giddens, A. (1985b), Marx's Correct Views on Everything. *Theory and Society* 14, 2, 167-174.
- Gregory, D. (1984), Space, Time and Politics in Social Theory. An Interview with Anthony Giddens. *Environment and Planning D: Society and Space* 2, 123-132.
- Gross, D. (1982), Time-Space Relations in Giddens' Social Theory. *Theory, Culture and Society* 1, 2, 83-88.
- Hirst, P. (1982), The Social Theory of Anthony Giddens: A New Syncretism? *Theory, Culture and Society* 1, 2, 78-82.
- Klaver, I., en J. Onstenk (1985), De jacht op het dagelijks leven. *Krisis* 5, 4, 41-59.
- Layder, D. (1981), *Structure, Interaction and Social Theory* (Londen: Routledge and Kegan Paul).
- McLennan, G. (1984), Critical or Positive Theory? A Comment on the Status of Anthony Giddens' Social Theory. *Theory, Culture and Society* 2, 2, 123-129.
- Munters, Q.J.e.a. (1985), *Anthony Giddens. Een kennismaking met de structuratietheorie* (Wageningen, Reeks Mededelingen van de vakgroep Sociologie, no. 14, uitg. PU-DOC).
- Smart, B. (1984), Foucault, Sociology and the Problem of Human Agency. *Theory and Society* 11, 2, 121-141.
- Smith, D. (1982), 'Put not your Trust in Princes' – A Commentary upon Anthony Giddens and the Absolute State. *Theory, Culture and Society* 1, 2, 93-99.
- Stuurman, S. (1985), *De Labyrintische staat. Over politiek, ideologie en moderniteit* (Amsterdam: Sua).
- Urry, J. (1982), Duality of Structure: Some Critical Issues. *Theory, Culture and Society* 1, 2, 100-106.
- Wright, E.O. (1983), Giddens' Critique of Marxism. *New Left Review*, no. 138, 11-35.